

ПЕДАГОГИКА ИЛИМДЕРИ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES

Абиева Ю.А.

**ПЕДАГОГИКА ИЛИМИНИН ТҮЗҮЛҮШҮНДӨГҮ КЫРГЫЗ
ЭТНОПЕДАГОГИКАСЫ**

Абиева Ю.А.

**КЫРГЫЗСКАЯ ЭТНОПЕДАГОГИКА В СТРУКТУРЕ
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Yu.A. Abieva

**KYRGYZ ETHNOPEDAGOGY IN THE STRUCTURE
OF PEDAGOGICAL EDUCATION**

УДК: 302/393:37.07 (575.2)

Бул макалада кыргыз этнопедагогикасынын түзүлүшү, калыптанышы, таалим-тарбия берүүдөгү өзгөчөлүгү жана орду баяндалды. Көчмөн турмуштун жана түрдүү тарыхый кырдаалдын натыйжасында кыргыз эли чоң жазма тарыхый эстеликти калтырбаганы менен көптөгөн кылымдар бою эмгекчил элдин башынан кечирген нечен түрдүү кайгы-кубанычтарын, бейпил турмушу менен жоокердик күндөрүн чагылдырган кара сөз жана ыр түрүндө түзүлгөн оозеки адабияттык эстеликтерди жаратты. Ал чыгармалар - педагогикалык залкар идеяларга жык толгон, тарбиянын элдик тажрыйбасынын соолбос булагы. Биз аларды канчалык ыйык тутуп, туура баалап, терең изилдеп үйрөнгөн сайын алар бизге укмуштуудай купуя сырларын ачып бере берчү өткөндөрдүн керээзи. Бабаларыбыздын мындай залкар педагогикалык идеялары таң калаарлык. Ата-бабаларыбыз адеп, акыл, эмгек, экологиялык тарбиялардын илимий негизин туя билшкен. Алдын ала миңдеген жылдар кийинкини көрө билген.

Негизги сөздөр: этнопедагогика, тарбия, феномен, консервативдик, реликт, фольклор, шаманизм.

В данной статье говорится о структуре, формировании и особенностях кыргызской этнопедагогике. Несмотря на то, что из-за кочевого образа жизни и исторических ситуаций кыргызский народ не оставил большого письменного исторического памятника созданы в прозе и стихах устные литературные памятники, отразившие спокойные будни и военные походы горести и радости, которые веками испытывал трудовой народ. Такие произведения, как неисчерпаемый источник народного опыта воспитания, полны передовых идей. Чем больше мы будем уважать, ценить и изучать их, тем больше будет раскрываться перед нами тайны прошлого. Отцы деды умели понимать научные основы умственного, трудового, экологического воспитания. Были способны видеть тысячу лет вперед.

Ключевые слова: этнопедагогика, воспитание, феномен, консервативный, реликт, фольклор, шаманизм.

In the given article describes the structure, formation and peculiarities of Kyrgyz ethnopedogy upbringing. Despite the fact

that because of the nomadic way of life and historical situations of the Kyrgyz people, the people did not leave a large written historical works, oral literary works were created in prose and verse, reflecting the tranquil everyday life and military campaigns of grief and joy that the working people experienced for centuries. Such works as an unfailing source of the people's experience of upbringing are full of advanced ideas. The more we respect, appreciate and study them, the more mysteries of the past will be revealed to us. Fathers and grandfathers knew the scientific foundations of mental, labor and environmental education. They were able to see a thousand years in future.

Key words: ethno pedagogy, education phenomenon, conservative, relic, folklore, shamanism.

Тарыхый-педагогикалык илимдердин система-сында педагогиканы этнография жана фольклористика менен байланыштыруучу аймак түзүлгөн. Бул – элдик педагогика. Элдик педагогика деп, элдин жашоо-тиричилигинин тартибинде сакталган, оозеки элдик чыгармачылыкта, салт-санааларда, үрп-адаттарда, балдар оюндарында чагылдырылган педагогикалык маалыматтардын жана тарбия берүү тажрыйбаларынын жыйындысын түшүнүүгө болот. Элдик педагогика элдин миңдеген жылдык тажрыйбасында иштелип чыккан жана бүгүнкү күнгө чейин турмуштиричилигинде колдонулуп жаткан педагогикалык маданиятты изилдейт.

Этнопедагогиканын предмети болуп, уруктун, уруунун, элдин жана улуттун педагогикалык маданияты эсептелет. Ар бир эл өзүнүн тарыхый өнүгүү жолунда тарбия берүү практикасын калыптандырган, окутуу жана тарбия берүү ыкмаларын иштеп чыккан. Тарбия берүү тармагында элдик тажрыйба педагогикалык билимдердин түзүлүшүндө татыктуу орун ээлеген. Бул айтылгандар толук бойдон кыргыз элинин этнопедагогикасына да таандык. Ал азыркы Кыргызстандын аймагында жүздөгөн жылдар бою өнүгүп келген педагогикалык процесстин курамдык бөлүгү болуп эсептелет [1].

Кыргыз этнопедагогикасы улуттук руханий маданияттын өзөктөш бөлүгү болуп эсептелет. Ал жүздөгөн жылдарда Борбордук Азиянын ар кандай калктары жана майда элдери менен кыргыздардын өз ара байланышты өнүктүрүүлөрүнүн жүрүшүндө топтолгон.

Кыргыз элдик педагогикасы акырындык менен кыргыздардын тиричилигинин этникалык өзгөчөлүктөрүнүн өнүгүү процессинде, алардын татаал тарыхый өнүгүүсүнүн жүрүшүндө топтолгон. Анын өзөгүн бардык түрк элдери үчүн бирдей болгон көптөгөн жалпылыктар түзөт. Эзелтен эле салттуу деп эсептелген кыргыз элдик педагогикасы өзүнүн түпкү табияты боюнча патриалхалдык-феодалдык мамилелердин алкагында калыптанган.

Ар кандай башка этнопедагогика сыяктуу эле кыргыз элдик педагогикасы өзүнө баарынан мурда ар бир туруктуу этникалык билим берүүгө тиешелүү табигый акыл-эстүүлүктөн чыгып сакталып келген жана колдоого ээ болгон бардык жакшы нерселерди камтыйт.

Арабдардын жеңишине чейин Орто Азиянын маданияты, иран тилинин артыкчылыкка ээ болушу, ишенимдердин, диндердин көптүгү менен мүнөздөлгөн. Көп жылдар бою уланган арабдардын жеңиштен кийин бул региондо ислам дини үстөмдүк жүргүзө баштаган. 1219-жылы башталган Түндүк-Чыгыштан Каспий деңизине чейинки монголдордун жана башка уруулардын жапырыгынан кийин Орто Азияда түрк тилдүү элементтер өкүм сүрө башаган. Ал болсо маданияттын бардык салаасына, анын ичинде педагогикага да өз тагын калтырган. Тарыхый өнүгүүгө жараша тарбия берүүнүн маңызы жана мазмуну өзгөрүүлөргө учураган. Ал этностук топтордун ортосундагы өз ара мамилелердин, географиялык, коомдук жана социалдык-экономикалык шарттардын түздөн-түз натыйжасы болгон. Этнографиялык булактарга, элдик оозеки чыгармачылыкка, көптөгөн салттардын педагогикалык мазмунуна талдоо жүргүзүү, Кыргызстандын тарыхы боюнча материалдарды үйрөнүү кыргыз эли өздөрү жашаган көп кылымдардын ичинде өсүп келе жаткан муунду тарбиялоонун бай тажрыйбасын топтогондугун, көпчүлүктүн жараткыч чыгармачыл бай тажрыйбасын, адамды элдик тарбиялоонун усулдары жана ыкмалары топтолгон мыкты үрп-адаттарды, салт-санааларды жана каражаттарды түзгөндүгүн аныктоого мүмкүндүк берет [2].

Көчмөн турмуштун жана түрдүү тарыхый кырдаалдын натыйжасында кыргыз эли чоң жазма тарыхый эстеликти калтырбаганы менен көптөгөн кылымдар бою эмгекчил элдин башынан кечирген нечен түрдүү кайгы-кубанычтарын, бейпил турмушу менен жоокердик күндөрүн чагылдырган кара сөз жана ыр түрүндө түзүлгөн оозеки адабияттык эстеликтерди жаратты. Ал чыгармалар – педагогикалык залкар идеяларга жык толгон, тарбиянын элдик тажрыйбасынын соолбос булагы. Биз аларды канчалык ыйык тутуп, туура баалап, терең изилдеп үйрөнгөн сайын алар бизге укмуштуудай купуя сырларын

ачып бере берчү өткөндөрдүн керээзи. Бабаларыбыздын мындай залкар педагогикалык идеялары таң каларлык. Ата-бабаларыбыз адеп, акыл, эмгек, экологиялык тарбиялардын илимий негизин туя билишкен. Алдын ала миндеген жылдар кийинкини көрө билген. Алсак, Жер тыңшаар Мамыт жер түпкүрүндөгүнү эшите алса, Угар кулак Мамыт ааламдын күбүр-шыбырын уга алат. Көрөр көз Мамыт ааламда эмне болоорун көрүп, Куюн көтөн Мамыт аларды дароо эле барып аныктай коёт. Ата-бабаларыбыз кыялында туйган элестер бүгүнкү реалдуу чындык болуп отурат. Өсүп-өнгөн, акылман, сезимтал, түптүү, нарктуу элибиздин маданий-интеллектуалдык дараметин аңдап-иликтеп, ага маани бере албай көпкө жүрүп калдык, бул абал биздин жан дүйнөбүздү жардыланып ыйманыбызды булгады, дилибизди бузду, касиетибизди мойсоп, улуттук өнүбүздү өчүрдү. Ата мурастарыбыз адам баласынын жан дүйнөсүнүн карым-катнаш мамилелерин, табигатка, коомго болгон көз карашын туюнтуп, таамай айтылган макал-лакаптар, афоризмдер, жаратылышты, жан-жаныбарларды билүүгө байланыштуу тамсилдер, табышмактар, коомдук турмушка байланыштуу акыл-насаат берүүнү көздөгөн санаттар, эмгекке, махабатка арналган лирикалык ырлар, кадимки турмуш менен фантазия аралашкан укмуштуу жөө-жомоктор жана ушулар сыяктуу чыгармалар-эмгекчи элдин педагогикалык мүдөөсүн баяндаган рухий гүлазык [4].

Элдик педагогика – бул баарынан мурда тигил же бул улуттун социалдык турмушунун практикасы, таалим-тарбия жаатындагы жөрөлгөлүү иш-аракеттердин тутуму. Демек, элдик педагогика тарбиялоо, билим берүү жаатындагы акыл-ойлордун, ишеним-идеяларды калыптандырууга багытталган элдин практикалык педагогикалык иш-аракеттерин өз ичине камтыган өзгөчө феномен. Кыргыз элдик педагогикасынын даанышмандыгы анын макал-лакаптарынан көрүнөт. Алар жаштардын адеп-ахлактык сапаттарын тарбиялоого карата элдин педагогикалык көзкараштары болуп эсептелет. Балдарды тарбиялоодо элдин жакшы турмуш, социалдык теңчилик жөнүндөгү кыялдары чагылдырылган кыргыз жомоктору чоң мааниге ээ болгон. Педагогикалык мазмундагы кыргыз фольклорунун ичинен баатырдык жана лирико-романтикалык мүнөздөгү чыгармалар маанилүү орунду ээлейт. Аларга баарыдан мурда «Манас» эпосу жана кичи эпостор кирет. Баатырдык «Манас» эпосун ишенимдүү түрдө элдик педагогиканын энциклопедиясы деп атоого болот [3].

Патриархалдык-уруулук мамилелердин элементи сакталган көчмөн турмуш, чет жердик баскынчылардан коргонуу зарылчылдыгы, жүрүштөр жана салгылаштар жаштардан, өзгөчө өспүрүмдөрдөн күчтүү эрдикти, чыдамкайлыкты, шамдагайлыкты жана башка дене-тарбиялык сапаттарды тарбиялоону талап кылган. Бул максатта салтка айланган майрам күндөрү өткөрүлүүчү элдик оюндар кызмат кылат. Дээрлик бардык оюндар оозеки эл чыгармачылыгында чагылдырылган.

Мурдагы учурда балдар үчүн өз алдынча элдик мектеп болгон үй-бүлө, көчмөн турмуштун шарттарында дайыма кыймылда болгон. Кыргыздардын турмуш-тиричилигинде педагогикалык милдет кошкучулардын, «Манас» эпосун аткаруучулардын чыгармачылык ишмердигинин ажырагыс бөлүгү болгон. Улуттук педагогиканы өнүктүрүүнүн маанилүү шарттарынын бири болуп кыргыз үй-бүлөлөрүнүн салттуу түрдө көп балалуулугу эсептелет. Мындай үй-бүлөдө улуу муундардын топтогон педагогикалык тажрыйбасын балдарына берүү менен ата-энелердин ролу өсөт.

Кыргыз этнопедагогикасынын маанилүү фактору болуп адаттын мыйзамченемдүү абалдарынан бардыгы үчүн милдеттүү болгон адептик-этикалык эрежелердин оозеки жыйнагына негизделген коомдук пикир эсептелет. Көбүнчө тарбиялоонун натыйжалуулугу, инсандын, үй-бүлөнүн, уруунун, айылдын бедели, адамдар өздөрүнүн айкын иш-аракеттерин акыл-эстүү коомдук пикир менен кандайча алмаштырууларына жараша болот. Элдик педагогиканын өзгөчөлүгү болуп өсүп келе жаткан жаш муунду тарбиялоо процесси үйдө, урук, уруу ичинде, айылда, көчүп-конууда жана башка коллективдүү мүнөзгө ээ болушу эсептелет. Кыргыз элдик педагогикасынын пайда болушунда жана өнүгүшүндө тилдик байыркы ишенимдер, табынуулар жана ырым-жырымдар, көнүмүш укуктар, адаттар жана дүйнөлүк диндин бири болгон – Ислам чоң мааниге ээ болгон жана азыркыга чейин маанисин жогото элек [2].

Патриархалдык-феодалдык мамилелерди жана ага туура келүүчү адатка укуктук, адеп-ахлактык, нормаларды мыйзам болуп калган үрп-адатка негизделген жүрүм-турум талаптарын туура сактоо консервативдүүлүктү, этнопедагогиканын кыймылсыздыгын билдирбейт. XVII-XVIII кылымдарда кыргыз элине ислам жана ага туура келүүчү мусулман мыйзамы – шарият кеңири тараганына байланыштуу кыргыз этнопедагогикасында маанилүү өзгөрүүлөр болгон. Көптөгөн окумуштуу-этнографтардын байкоо жүргүзүүлөрү айкындагандай ислам кыргыздарда жергиликтүү салттык көз караштар жана ишенимдер менен жуурулушуп кеткен. Мисалы, тотемдик көз караштын реликти болгон Умай энеге, жаратылышка жана башка сыйынууну айтууга болот. Умай эне – аял кудайы, балдардын колдоочусу. Аялдардын төрөтү учурунда жана балдарды эмдеп-домдоодо кыргыздардын бүбү-бакшылары «Менин колум эмес, Умай эненин колу» деген түрдөгү дарымдоону айтышып Умай энеге кайрылышкан. Ошондой эле табиятка сыйынуу менен байланышкан Асман жөнүндөгү түшүнүктү кыйла байыркы сыйынуучулук деп эсептөөгө болот. Сууга сыйынууга да чоң маани беришкен.

Шаманчылык да педагогикалык мааниге ээ болгон. Шамандардын негизги милдеттери негизинен дарылоо, көзү ачыктык кылуу болгон. Мисалы, бала ооруп калса аны дарымдоо жана оорусун көчүрүү сыяктуу сыйкырдуу ырым-жырымдын жардамы менен даарылашкан.

Кыргыздарда элдик үй-бүлөлүк тарбия өзгөчө болгон. Байкоо жүргүзүү көрсөткөндөй, балдардын, неберелердин жашоо-тиричиликтеринин мүнөзү кандай гана өзгөрбөсүн, алар балдарына үй-бүлөлүк тарбия берүүдө эреже катары эл акылына илинип чыккан үй-бүлөлүк осуяттарды карманбай койбойт. Ошол эле чоң энелер ырдаган бешик ыры ырдалат, бир учурда чоң аталар айткан акыл-насаатка мүнөздүү болгон насыяттар айтылат. Азыр да кыргыз элинин салттуу үй-бүлөлүк тарбия берүүсүнө эмне тиешелүү болсо, анын бардыгын чогултуу, системалаштыруу, үйрөнүү, баалоо маселелери курч коюлууда. Анткени булар этнопедагогиканын негизи болуп эсептелинет. Балдарды пайдалуу жумушка жаш кезинен тартууга алардын көптөгөн кыймылдуу оюндары же белгилүү бир иш жасаганды кыймылдап тургандар же ушул сыяктууларга негизделгендери көмөк берген. Балдар койчу жана саанчы болуп чын көңүлдөрү менен ойношот, бул учурда эмгек көндүмдөрүнүн өз алдынча өнүгүшү үчүн чөйрө түзүлөт.

Кыргыздарда байыртадан эле элдик оюндарга жана көңүл ачууларга чоң көңүл бурулган. Ал дене тарбиянын негизги формасы болуп каралган. Бир дагы элдик салтанат оюнусуз, мелдештерсиз жана ар кандай көңүл ачууларсыз өткөн эмес. Улуттук оюндардын эң сүймөнчүлүктүү түрү "Улак тартыш" болгон жана азыркы күндө да ойнолот.

Элдик-үрп адаттар – балдарды тарбиялоодо маанилүү орунду ээлейт. Баланын төрөлүшү өзгөчө кубанычтуу, бактылуу окуя катары каралган. Салт боюнча чоң той менен коштолуп келген. Бул учурда жакын туугандары жана тең-туштары ата-энелеринин «Бешик боюнор бек болсун», «Тукумуңар көбөйсүн» деген сөздөр менен алкашкан.

Кыргыз үй-бүлөсүндө улууларды урматтоо чоң мааниге ээ. Анткени, улуулар чоң турмуштук тажрыйбага ээ болуу менен жашоо – тиричиликтеги таала маселелерди чечүүгө жигердүү катышкан. Чоң ата менен чоң эненин үйүн «чоң үй» деп аташкан, ушуну менен үй-бүлөнүн негиздөөчүлөрүнө урмат көрсөтүлгөн.

Макал-лакаптар да көп кылымдык тажрыйбага ээ болуу менен бирге жаштарды адеп-ахлакка, эмгекчилдикке, коллективдүүлүккө, кайраттуулукка, улууларга урмат менен мамиле кылууга үндөп келген [3].

М.Горький адамдын байыркы кыялы анын турмушу, эмгеги менен тыгыз байланышта болгондугун белгилеген. Атүгүл, алардын чечкиндүү учкул фантазиялары да эч качан алаксытуучу гана мүнөздө болбостон, ар дайым конкреттүү болгон жана реалдуу чындыкты чагылдыруу менен адамдын турмуштук талаптарына жооп берген. Мунун бардыгы бүтүндөй кыргыз жомокторуна тиешелүү. Ал бүтүндөй реалдуу тиричиликке таянып, элдин дүйнөгө болгон көз карашын туюнтат. Табышмак, бат айтма, жаңылмач жана өзгөчө макал-ылакаптар, жөө жомоктор зор тарбиялык күчкө ээ болот. Алар балдарды өстүрүп, таанып-билүү ишмердүүлүгүн өркүндөтүүгө көмөк көрсөтөт, алардын чыгармачыл шыктарынын пайда болушуна түрткү болот.

Кыргыз элинин рухий маданияты негизинен тамыры тарыхтын теренине кеткен элдик оозеки чыгармачылыкта чагылдырылган.

Эң көлөмдүү «Манас» эпосунан баштап «Жаңыл Мырза», «Эр төштүк», «Эр Табылды», «Кожожаш», «Карагул ботомго» чейинки баалуу мурастары кыргыз этнопедагогикасынын көрүнүктүү эстеликтери болуп келет. Элдик оозеки чыгармачылык, анын ичинде көркөм сөз баарыдан мурда түздөн-түз, ачык-айкын насыят айтуу түрүндө болсо, ал эми музыка, бий, декоративдик-колдонмо искусство аң-сезимге таасир этип, сезим толгонуу аркылуу тарбиялайт.

Кыргыздардын ат жабдыктары, куру жана башка буюмдары көз жоосун алган кооз. Алар металл топчулар жана тогоолор менен кооздолуп, чегүү, сыялоо, көркөм сай түшүрүү ыкмалары менен аткарылган оюм-чийим түшүрүлгөн. Жасалга колдонмо өнөрүндөгү этнопедагогика өсүп келе жаткан муундарды тарбиялоодо, улуттук аң-сезимдеги, сулуулук

жана адамдын дөөлөтү жөнүндөгү түшүнүктөрүн калыптандырууда баалуу болуп эсептелет.

Кыргыздар кылымдардан бери көчмөн турмушта жашап, дээрлик дайыма ачык асманда болуп, табияттын шарттарына такай көз каранды болушкан, ошондуктан анын сырларын активдүү билишкен. Элдик календары да болуп, аны жан-жаныбарлардын аттары менен аташкан [4].

Ошентип, жаратылышта таанып-билүүлөрүнө жараша жана күндөлүк-турмуштук практикасынын жүрүшүндө кыргыз эли курчап турган дүйнө жөнүндө кыйла билим топтошкон, урпактарына өткөн эмгек көндүмдөрүн иштеп чыгышкан.

Адабияттар:

1. Алимбеков А. Этнопедагогика. - Б., 1992.
2. Рахимова М.Р. Панкова Т.В. Калдыбаева А.Т. Педагогика тарыхынын очерктери. - Б., 1998.
3. Муратов Т. Кыргыз эл педагогикасы. - Б., 2001.
4. Кыргыз педагогикасы» Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору. - Б., 2003.

Рецензент: к.пед.н. Миталипов К.